

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.1>

ПРО ДОТРИМАННЯ СТАНДАРТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРИ ФОРМУВАННІ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ СПРАВИ У ВІДНОШЕННІ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Аніщенко Тетяна Сергіївна,

кандидат юридичних наук,
заступник начальника Південно-Східного міжрегіонального управління
Міністерства юстиції (м. Дніпро) у Запорізькій області

У статті досліджується питання визначення стандарту юридичної відповідальності та пояснюється необхідність його застосування у практичній діяльності органів державної влади. Здійнюється аналіз загальних ознак та принципів юридичної відповідальності, пропонується визначення поняття «стандарт юридичної відповідальності» та розкривається взаємозв'язок дисциплінарної відповідальності з іншими видами юридичної відповідальності. Пояснюється необхідність дотримання стандарту юридичної відповідальності під час здійснення процедури дисциплінарного провадження, зокрема в частині формування дисциплінарної справи для забезпечення конституційного права на захист державного службовця.

У статті зазначається, що процедура формування дисциплінарної справи має бути здійснена у повній відповідності до вимог чинного законодавства, оскільки на теперішній час дисциплінарними комісіями часто ігноруються певні етапи формування справи, не долучаються необхідні документи, що призводить до відсутності об'єктивності під час її розгляду, викривлення фактів та неправомірного притягнення до дисциплінарної відповідальності державного службовця. У якості прикладів наводяться відповідні судові рішення.

Приділяється увага особливостям процедури ознайомлення з матеріалами дисциплінарної справи учасників дисциплінарного процесу, наголошується на прогалинах у законодавстві в питаннях визначення місця та способу ознайомлення. Робиться загальний висновок про те, що питання дисциплінарної відповідальності державних службовців протягом тривалого часу досліджувалось як в науковій літературі так і на практиці здебільшого через призму можливостей застосування до винних осіб покарання, його різновидів тощо; зазначається, що практично не розвивався напрямок захисту державного службовця з метою дотримання його конституційних прав, що робило дисциплінарний процес не достатньо продуктивним.

Ключові слова: державний службовець, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарне провадження, дисциплінарна справа, стандарт юридичної відповідальності, юридична відповідальність.

Anishchenko Tetiana. On compliance with the standards of legal responsibility during the formation of a disciplinary case

The article investigates the issue of determining the standard of legal responsibility and explains the need for its application in the practical activities of public authorities. The general features and principles of legal responsibility are analyzed, the definition of "standard of legal responsibility" is proposed and the relationship of disciplinary responsibility with other types of legal responsibility is revealed. The necessity of compliance with the standard of legal responsibility during the disciplinary proceedings is explained, in particular, in the part of forming a disciplinary case to ensure the constitutional right to protection of a civil servant.

The article notes that the procedure for the formation of a disciplinary case must be carried out in full compliance with the requirements of current legislation, since at present disciplinary commissions often ignore certain stages of the formation of the case, do not attach the necessary documents, which leads to a lack of objectivity during its consideration, distortion of facts and unlawful bringing to disciplinary responsibility of a civil servant. Relevant court decisions are given as examples.

Attention is paid to the peculiarities of the procedure of familiarization with the materials of the disciplinary case of the participants of the disciplinary process, the gaps in the legislation in matters of determining the place and method of familiarization are emphasized. The general conclusion is made that the issue of disciplinary liability of civil servants has been studied for a long time both in scientific literature and in practice mainly through the prism of the possibilities of applying punishment to the guilty persons, its varieties, etc.; it is noted that the direction of protection of civil servants in order to comply with their constitutional rights has not been practically developed, which made the disciplinary process not sufficiently productive.

Key words: *civil servant, disciplinary responsibility, disciplinary proceedings, disciplinary case, standard of legal responsibility, legal liability.*

Постановка проблеми. На законодавчому рівні проголошення Україною курсу на євроінтеграцію вперше відбулось у 1993 році, шляхом прийняття постанови Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 02 липня 1993 року № 3360-XII, якою визначалось, що Україна докладе зусиль до побудови громадянського суспільства, забезпечення прав людини і вирішення проблем соціального, культурного і гуманітарного характеру відповідно до високих міжнародних стандартів [1]. З того часу відбулось багато зрушень у напрямку досягнення поставлених цілей, у якості прикладу можна згадати про такі важливі кроки як започаткування адміністративної реформи в Україні [2] та укладення Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [3]. Відповідна робота продовжується і в наш час. Так, наприкінці 2022 року було прийнято Стратегію комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 року, головна мета якої полягає в утвердженні в українському і європейському суспільстві свідомої підтримки набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, інтеграції в європейський економічний, культурний і політичний простір та здійснення внутрішніх реформ і перетворень, спрямованих до вільного, справедливого, демократичного, успішного суспільства, що спирається на європейські цінності: гідність, рівність, права людини, верховенство права, свободу та демократію [4].

Наведене цілком кореспондується з положеннями ст.1 та ст. 8 Основного Закону держави, в якому визначено, що Україна є правовою державою, в якій визнається і діє принцип верховенства права [5]. Однак, сьогодні, на жаль, залишається ще

достатньо питань, вирішення яких потребує уваги з боку держави. Зокрема мова йде про діяльність і функціонування органів державної влади та дотримання їх посадовими особами засад, проголошених у Конституції України та інших нормативно-правових актах. Під час розроблення та впровадження у практичну діяльність програм реформування діяльності органів влади та відповідних нормативно-правових актів, варто звертати особливу увагу на дотримання принципу верховенства права, адже цілком очевидним є те, що дія принципу верховенства права поширюється на всі сфери суспільного життя, і відтак, має бути втілена у теоретичні і практичні конструкції, якими у своїй діяльності користуються всі державні інституції, зокрема органи державної влади. Принагідно відзначимо, що особливостями принципу верховенства права є те, що:

– найвищою цінністю є Людина, її права і свободи, усі ж інші цінності, зокрема держава і закон, є вторинними;

– законодавство і право не тотожні, нормативний акт, який порушує права і свободи людини, є неправовим і не підлягає виконанню, його виконання є карним;

– законодавство, що відповідає теорії природного права, підлягає беззаперечному виконанню, а невиконання є карним;

– принцип верховенства права визначає зміст і спрямованість діяльності держави, зокрема суду та суб'єктів публічної адміністрації.

Отже, значення принципу верховенства права полягає в тому, що суб'єкти публічної адміністрації визнають право як найвищу цінність, що забезпечує права і свободи приватних осіб та публічний інтерес суспільства [6, с. 34, 36].

У випадку ж допущення порушень прав порушника має бути застосований механізм юридичної відповідальності – кримінальної, цивільної, адміністративної, дис-

циплінарної. У випадку, що коли мова йде про порушення з боку представників органів державної влади, то, як правило, в першу чергу, до них застосовується такий вид юридичної відповідальності як дисциплінарна відповідальність. Саме тому, вишлким є відмітити те, що встановлений механізм притягнення особи до дисциплінарної відповідальності має відповідати певним принципам та юридичним стандартам і їх порушення з боку адміністрації є неприпустимим.

Метою цієї статті є дослідження питання дотримання стандарту юридичної відповідальності під час формування дисциплінарної справи, як складової процедури здійснення дисциплінарного провадження. Інтерес до цієї теми не є випадковим, адже він містить багато питань як теоретичного так і практичного характеру, оскільки дисциплінарна відповідальність державного службовця, як один з видів юридичної відповідальності, має бути сформована за тими ж загальними стандартами, як і решта видів відповідальності: конституційної, кримінальної, адміністративної чи цивільної. Але, на жаль, на практиці це відбувається часто інакше, тому в рамках цієї статті буде визначено певні проблемні питання в цьому напрямку та запропоновано шляхи їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що у юридичній науковій літературі питання юридичної відповідальності у своїх роботах досліджували такі вітчизняні вчені як Н.А. Берлач, О.В. Іваненко, В.А. Колпаков, А.Т. Комзюк, М.Б. Мироненко та ін. Питанням дисциплінарної відповідальності публічних (державних) службовців приділяли увагу у своїх роботах Л.Р. Біла-Тіунова, М.І. Іншин, С.В. Ківалов, Л.М. Корнута, Т.О. Коломоєць та ін. Однак, не зважаючи на те, що провідні українські вчені вивчають питання юридичної та дисциплінарної відповідальності в діяльності публічних (державних) службовців, маємо зауважити, що розуміння сутності інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців все ще залишається дискусійним.

Виклад основного матеріалу. Наведені вище тези становлять науковий і практичний інтерес, оскільки на теперішній час, незважаючи на наявність спеціального законодавства, зокрема Закону Укра-

їни «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII [7] (далі – Закон № 889), Порядку здійснення дисциплінарного провадження, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 04 грудня 2019 р. № 1039 (далі – Постанова № 1039) [8] та Порядку обліку та роботи з дисциплінарними справами, затвердженого наказом Національного агентства України з питань державної служби від 03 березня 2016 р. № 49 [9] (далі – Порядок № 49), якими регулюється процес притягнення до дисциплінарної відповідальності державного службовця, останні все ж містять достатньо багато неузгодженостей, які на практиці постійно призводять до порушень прав державних службовців, а саме неправомірного притягнення до дисциплінарної відповідальності та порушень самої процедури здійснення дисциплінарного провадження.

Про стандарт юридичної відповідальності як ознаку належного функціонування кожного з видів відповідальності.

Якщо вести мову про таке поняття, як «стандарт юридичної відповідальності» то доцільно зауважити на тому, що законодавець залишив його, на жаль, без своєї уваги. На нормативному рівні визначення цього поняття наразі відсутнє, однак у Академічному тлумачному словнику знаходимо визначення слову «стандарт» – єдина типова форма організації, проведення, здійснення чого-небудь [10]. У Законі України «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 року № 1315-VII дається наступне визначення слову «стандарт» – нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнанням органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [11]. У юридичній енциклопедії зазначається, що слово «стандарт» походить від англ. standart – норма, зразок, модель; документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній галузі [12, с. 342]. Цілком логічним виглядає висновок, що робить у своєму дисер-

таційному дослідженні Д.Мартинівський зазначаючи, що завдяки стандартизації сьогодні можна говорити про довіру між державами та людьми, бо вона створює міцну основу для взаємодії завдяки передбачуваності, повторюваності й чітко визначеному порядку дій, що є вкрай важливим у забезпеченні міжнародного миру та міжнародної безпеки [13, с. 29]. Щодо практичного юридичного застосування категорії «стандарт», то зазвичай про неї йдеться у сфері правової діяльності через зміст міжнародних нормативно-правових актів. У якості прикладу згадаємо Загальну декларацію прав людини [14] та Віденську декларацію і Програму дій від 25 червня 1993 року [15]. У ст. 83 Віденської декларації міститься припис урядам – зміцнити національні структури, інститути й органи суспільства, які відіграють певну роль у справі заохочення та захисту прав людини та водночас імплемувати в законодавстві міжнародні стандарти прав людини [16, с. 125]. Наведений приклад додатково підтверджує важливість піднятого питання, оскільки заохочення та покарання є двома невід’ємними елементами проходження публічної (державної) служби, а відтак, з боку державних інституцій має бути дотримано стандарти здійснення цих процедур для належного забезпечення функціонування системи державної служби в органі публічної влади. Цілком логічним виглядає твердження, що процеси, які відбуваються в межах різних видів юридичної відповідальності (серед яких традиційно виділяють конституційну, адміністративну, кримінальну, цивільно-правову, дисциплінарну, матеріальну [17, с. 336]), мають відповідати певним загальним стандартам, тобто мати типову форму і зміст. На нашу думку такі стандарти мають складатись із сукупності ознак та принципів юридичної відповідальності та особливостей процесуального оформлення процедури відповідальності. Принагідно відмітимо, що на сьогоднішній день на сторінках юридичної літератури немає єдиної усталеної класифікації ознак юридичної відповідальності, однак, на нашу думку, цілком слушною виглядає класифікація, запропонована авторами підручника за загальною редакцією Ю.Ведернікова, згідно якої до **ознак юридичної відповідальності відносять:**

1) підставою настання юридичної відповідальності є факт вчинення правопорушення;

2) юридична відповідальність виражається в юридичному обов’язку правопорушника зазнати позбавлення певних цінностей, що йому належали;

3) здійснюється в межах правовідносин добровільно або за рішенням судового чи іншого юрисдикційного органу;

4) заходи державно-владного впливу, як її вияв, застосовуються в процедурно-процесуальному порядку;

5) є негативною реакцією держави на правопорушення та суб’єкта, винного у його вчиненні;

6) є юридичним фактом і породжує юридичні наслідки (наприклад, судимість) [18, с. 335].

Відповідність дисциплінарної відповідальності наведеним вище ознакам юридичної відповідальності важко заперечити, однак, вважаємо, що кілька прикладів додатково підкреслять наведену тезу. Наприклад, до однієї з ознак юридичної відповідальності відносять те, що заходи державно-владного впливу, як її вияв, застосовуються в процедурно-процесуальному порядку. На відповідність цій ознаці зазначимо, що у прийнятому у 2015 році Законі України «Про державну службу», на жаль, не було деталізовано процедурно-процесуальний порядок розгляду питань дисциплінарної відповідальності, однак з плином часу ситуація загалом покращилась завдяки прийняттю Порядку здійснення дисциплінарного провадження, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 № 1039, де визначалась процедура здійснення дисциплінарними комісіями з розгляду дисциплінарних справ дисциплінарних проваджень стосовно державних службовців, отже цілком справедливо можемо говорити про наявність процедурно-процесуального порядку у дисциплінарній відповідальності.

Ще однією важливою ознакою як юридичної так і дисциплінарної відповідальності є факт вчинення правопорушення. Ця ознака щодо дисциплінарної відповідальності визначається через положення ч. 1.ст. 65 Закону: «Підставою для притягнення державного службовця до дисци-

плінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку, тобто проти-правної винної дії або бездіяльності чи прийняття рішення, що полягає у невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, встановлених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами, за яке до нього може бути застосоване дисциплінарне стягнення» [19].

Далі звертаючи увагу на **принципи юридичної відповідальності**, зауважимо, що вітчизняні науковці зазначають про необхідність надання характеристики принципам, враховуючи різноманітні методологічні підходи, методи наукового пізнання, що надасть можливість поглибити їх зміст, відкрити нові важелі для упорядкування суспільного життя [20, с. 286]. В цілому підтримуючи наведену тезу, зупинемось на класифікації принципів юридичної відповідальності, запропонованих О.Ф.Скакун, згідно якої юридична відповідальність ґрунтується на принципах:

1) законності – настає за діяння, передбачені законом; застосовується в суворій відповідності з визначеним законом порядком; припускає наявність складу правопорушення (тобто наявність протиправного, винного діяння); настає лише перед передбаченими законом компетентними органами; припускає конституційність закону, що встановлює міру відповідальності.

2) обґрунтованості – виражається в установленні самого факту вчиненого правопорушення протиправного діяння як об'єктивної істини; встановленні інших юридичне значущих фактів, пов'язаних з висновками про факт і суб'єкта правопорушення;

3) доцільності – полягає у відповідності обраного заходу впливу на правопорушника цілям юридичної відповідальності (захистити правопорядок, виховати поважне ставлення до права).

4) невідворотності – полягає в неминучості настання відповідальності правопорушника; оперативності застосування заходів відповідальності за вчинені правопорушення; професіоналізмі і добросовісності діяльності правоохоронних органів; ефективності заходів, застосовуваних до правопорушників;

5) своєчасності – означає можливість притягнення правопорушника до відпові-

дальності протягом строку давності, тобто проміжку часу, не занадто віддаленого від факту правопорушення.

б) справедливості – кримінальне покарання не встановлюється за проступки; при встановленні заходів покарання і стягнення не повинно принижуватися людська гідність; зворотної дії в часі не має закон, що встановлює відповідальність або посилює (але не пом'якшує) її; за одне правопорушення встановлюється тільки одне покарання [21, с. 433-434].

Наведена класифікація є однією із багатьох представлених на сторінках наукової літератури, однак вона цілком слушно підкреслює особливості дисциплінарної відповідальності. Так, наприклад, відповідно до принципу законності дисциплінарне покарання настає за діяння, передбачені законом – перелік видів дисциплінарних проступків визначено ст.65 Закону України «Про державну службу»; згідно з принципом невідворотності, ефективність заходів, застосовуваних до правопорушників виражається у тому, що чинним законодавством передбачені різновиди дисциплінарних стягнень (покарань), які можна застосувати до державного службовця (ч. 1 ст. 66 Закону), а це означає, що вид покарання має відповідати вчиненому проступку (ч. 1 ст. 67 Закону), і лише у деяких обмежених випадках законодавець допускає можливість вибору виду покарання, з більш суворого, до більш м'якого (ч. 2, ч. 3. ст. 66 Закону). Іншим прикладом може стати застосування принципу справедливості, відповідно до п. 7 ст. 66 Закону за кожний дисциплінарний проступок до державного службовця може бути застосовано лише одне дисциплінарне стягнення. Дотримання принципу своєчасності проявляється в тому, що законодавцем передбачено термін притягнення до дисциплінарної відповідальності – державний службовець не може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності, якщо минуло шість місяців з дня, коли керівник державної служби дізнався або мав дізнатися про вчинення дисциплінарного проступку, не враховуючи час тимчасової непрацездатності державного службовця чи перебування його у відпустці, або якщо минув один рік після його вчинення або постановлення відповідної окремої ухвали суду [22].

З урахуванням наведеного можна зробити висновок, що відповідність загальним ознакам та принципам юридичної відповідальності в повному обсязі властива і дисциплінарній відповідальності, що в свою чергу доводить, що цей вид відповідальності є рівним серед інших, а відтак повинен мати спільні з ними загальні ознаки, принципи та відповідно і стандарт. Підсумовуючи наведене, пропонуємо термін «стандарт юридичної відповідальності» визначати як узагальнені правила організації процесуально-процедурного порядку, засновані на загальних ознаках та принципах юридичної відповідальності, метою яких є дотримання законності, повноти розгляду та об'єктивності прийнятого рішення по справі.

Щодо порядку формування дисциплінарної справи.

Обрання для дослідження питання про формування дисциплінарної справи з урахуванням стандарту юридичної відповідальності не є випадковим, адже ця стадія дисциплінарного процесу має за мету визначення ступеня вини, характеру і тяжкості дисциплінарного проступку, фактично її зміст є основою для винесення рішення. Це свідчить про наявність особливих вимог до її формування, які до того ж є побідними до вимог формування справ по інших процесах. Наприклад, коли мова йде про інші види відповідальності, зокрема кримінальну, то в цьому виді відповідальності порушення кримінального провадження є початком досудового розслідування, і законом чітко визначається, що воно здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Під час кримінального провадження прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень [23]. Таким чином, як бачимо, наведені норми

цілком кореспондуються з вимогами, які висуваються до дисциплінарної комісії під час роботи у дисциплінарному процесі на стадії формування дисциплінарної справи.

Відповідно до Порядку здійснення дисциплінарного провадження № 1039, процедура здійснення дисциплінарного провадження передбачає:

- прийняття рішення про порушення дисциплінарного провадження;
- формування дисциплінарної комісії та її склад;
- визначення повноважень дисциплінарної комісії;
- визначення основних засад роботи дисциплінарної комісії;
- формування дисциплінарної справи;
- прийняття рішення за результатами розгляду дисциплінарної справи [24].

Якщо звернути увагу на цю норму більш детально, то можна зрозуміти, що фактично дисциплінарна справа має бути тим документом (у широкому розумінні цього слова) вивчення якого відповідними особами – членом дисциплінарної комісії, державним службовцем, його захисником або суддею має дати чітке уявлення про події, що сталися. І таке уявлення має бути максимально об'єктивним, конкретним та таким, що не викликає сумнівів, оскільки під дисциплінарним процесом перебуває державний службовець, доля якого має бути вирішена у встановлений законом спосіб і відповідно обрано захід дисциплінарного стягнення, який буде співрозмірним вчиненому державним службовцем проступку. Отже, мова йде про те, що до формування дисциплінарної справи як членам дисциплінарної комісії так і секретарю необхідно підходити з усією відповідальністю та уважністю, що включає такі аспекти як своєчасність додавання документів до справи, обов'язковість ознайомлення з матеріалами справи членів комісії до засідання, а також не допущення порушення ч. 2 ст. 73 Закону України «Про державну службу» та п. 25 Порядку № 1039, якими визначено, які документи має містити кожна справа:

- дату і місце її формування;
- підстави для відкриття дисциплінарного провадження;
- характеристику державного службовця, складену його безпосереднім керівником, та інші відомості, що характеризують державного службовця;

- відомості щодо наявності чи відсутності дисциплінарних стягнень;

- пояснення державного службовця щодо обставин, які стали підставою для порушення дисциплінарного провадження, та/або акт про відмову від надання таких пояснень;

- пояснення безпосереднього керівника державного службовця з приводу обставин, які стали підставою для порушення дисциплінарного провадження;

- пояснення інших осіб, яким відомі обставини, які стали підставою для порушення дисциплінарного провадження (за наявності);

- належним чином завірені копії документів і матеріалів, що підтверджують та/або спростовують факт вчинення дисциплінарного проступку;

- пропозиції Комісії або подання дисциплінарної комісії у державному органі з висновком про наявність чи відсутність у діях державного службовця дисциплінарного проступку та підстав для його притягнення до дисциплінарної відповідальності;

- опис матеріалів, які містяться в дисциплінарній справі.

Роблячи невеликий відступ від головної мети роботи, варто звернути увагу, що наведені положення дублюються у законі та постанові, що є порушенням правил нормопроектувальної техніки та загалом негативно відображається на якості цих нормативно-правових актів, оскільки нормативні положення закону не повинні містити зайвої деталізації. Потрібно завжди пам'ятати, що закон регулює суспільні відносини, а не вирішує конкретне питання для конкретної фізичної чи юридичної особи [25]. Необхідно відмітити, що питання якості чинного законодавства України нерозривно пов'язано і з питанням євроінтеграції, оскільки відповідно до положень Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року № 1629-IV, державна політика України щодо адаптації законодавства формується як складова частина правової реформи в Україні та спрямовується на забезпечення єдиних підходів до нормопроекування, обов'язкового врахування вимог законодавства Європейського Союзу під час нормопроекування, підготовки квалі-

фікованих спеціалістів, створення належних умов для інституціонального, науково-освітнього, нормопроектного, технічного, фінансового забезпечення процесу адаптації законодавства України [26]. Цілком можливо погодитись з думкою Д.Сірохи, яка зазначає, що удосконалення законодавства може виступати не тільки способом вирішення вже наявних юридичних колізій та прогалин, а й профілактичним заходом, за допомогою якого досягається мета – не допустити появи неузгодженостей у праві, то запобігання нормотворчим помилкам забезпечується шляхом створення якісних нормативно-правових актів. Цьому сприяють: належний фаховий рівень підготовки розробників проектів нормативно-правових актів; дотримання вимог нормопроектувальної техніки у розробці проектів нормативно-правових актів, проведення правової експертизи розроблених законопроектів тощо [27].

Повертаючись до викладу основного матеріалу, у якості прикладу, який демонструє практичну важливість дотримання порядку формування дисциплінарної справи наведемо рішення Коропського районного суду Чернігівської області у справі № 735/583/16-а від 06.07.2016 року. Так, розглянувши у відкритому судовому засіданні адміністративну справу за позовом ОСОБА_1 до начальника управління соціального захисту населення Коропської районної державної адміністрації ОСОБА_3 про визнання протиправними рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності, суд прийняв рішення про задоволення позову. Таке рішення суд прийняв після того, як було встановлено, що під час здійснення дисциплінарного провадження відповідачем порушено цілий ряд норм законодавства про державну службу, зокрема як встановлено в судовому засіданні, дисциплінарна справа після її закінчення зберігається у заступника начальника УСЗН і вона не є складовою особою справи позивача. Відповідно до Порядку обліку та роботи з дисциплінарними справами затвердженого Наказом Національного агентства України з питань державної служби 03.03.2016 року № 49: Дисциплінарна справа є складовою особою справи державного службовця та долучається до неї після прийняття суб'єктом

призначення рішення щодо державного службовця, стосовно якого здійснюється дисциплінарне провадження.

Крім того, у дисциплінарній справі відсутній ряд документів, визначених Законом, а саме: дата і місце її формування; характеристика державного службовця, складена його безпосереднім керівником, та інші відомості, що характеризують державного службовця; відомості щодо наявності чи відсутності дисциплінарних стягнень; інформаційна довідка з викладенням обставин щодо вчинення державним службовцем дисциплінарного проступку; пояснення державного службовця щодо обставин, які стали підставою для порушення дисциплінарного провадження або акт про відмову від дачі пояснень; пояснення безпосереднього керівника державного службовця з приводу обставин, які стали підставою для порушення дисциплінарного провадження; опис матеріалів, які містяться в дисциплінарній справі.

Дисциплінарна справа була заведена і сформована протягом одного дня -20.05.2016, в той же день на засіданні комісії було прийнято рішення про оголошення догани ОСОБА_1 та керівником винесено відповідний наказ.

Відповідно до ч. 3 ст. 2 КАС України: У справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони: на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); безсторонньо (неупереджено); добросовісно; розсудливо; з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації; пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; своєчасно, тобто протягом розумного строку [28].

Аналогічним прикладом неналежної роботи дисциплінарної комісії в частині формування дисциплінарної справи є рішення

Новомиколаївського районного суду Запорізької області у справі № 322/1082/16 від 25 листопада 2016 року. Так, 03.11.2016 до Новомиколаївського районного суду Запорізької області надійшов адміністративний позов, в якому позивач просить визнати протиправним та скасувати розпорядження голови Новомиколаївської районної державної адміністрації Запорізької області № 132к від 20.10.2016 «Про оголошення догани ОСОБА_1». Суд, розглянувши матеріали та з'ясувавши обставини адміністративної справи, заслухавши пояснення осіб, які беруть участь у справі, та дослідивши наявні в справі докази в їх сукупності, встановив: що в матеріалах дисциплінарної справи ОСОБА_1 відсутній будь-який документ, виданий суб'єктом призначення, щодо ініціювання дисциплінарного провадження. При цьому, пояснення представника відповідача про те, що таким документом є доповідна записка начальника загального відділу апарату райдержадміністрації Зоріної Л.В. про порушення виконавської дисципліни від 29.09.2016 з резолюцією відповідача, суд визнає необґрунтованими та такими, що не відповідають приписам ч. 1 ст. 68 Закону № 889-VIII, оскільки виконавець цієї доповідної не є суб'єктом призначення ОСОБА_1, а відповідачем на підставі доповідної не було видано розпорядження щодо початку дисциплінарного провадження відносно позивача.

Крім цього, матеріали дисциплінарної справи ОСОБА_1 не містять всіх необхідних документів, передбачених ч. 2 ст. 73 Закону № 889-VIII, а саме в ній, крім підстави для відкриття дисциплінарного провадження, також відсутні: характеристика державного службовця станом на час формування дисциплінарної справи, натомість наявні характеристики позивача за 2010 та 2013 роки; відомості щодо наявності чи відсутності дисциплінарних стягнень; інформаційна довідка з викладенням обставин щодо вчинення державним службовцем дисциплінарного проступку; пояснення безпосереднього керівника державного службовця з приводу обставин, які стали підставою для порушення дисциплінарного провадження.

До того ж, матеріали дисциплінарної справи ОСОБА_1 не містять висновку про наявність чи відсутність у діях дер-

жавного службовця конкретного дисциплінарного проступку (ч. 2 ст. 65 Закону № 889-VIII) та підстав для його притягнення до дисциплінарної відповідальності, передбачених Законом № 889-VIII. Таким чином, дисциплінарна справа ОСОБА_1 не була сформована дисциплінарною комісією відповідно до вимог ч. 2 ст. 73 Закону № 889-VIII, відтак на засіданні дисциплінарної комісії, що відбувалося 17.10.2016, не було належним чином досліджено її обставини та, як наслідок, у протоколі від 17.10.2016 № 4 відсутні конкретні відомості про дату, час та місце вчинення ОСОБА_1 дисциплінарного проступку, обставини, за яких було вчинено проступок та його юридична кваліфікація. Вказані недоліки дисциплінарної справи було залишено поза увагою відповідача при вирішенні питання про накладення на позивача дисциплінарного стягнення.

На підставі вищевикладеного суд дійшов висновку про те, що адміністративний позов є обґрунтованим та підлягає задоволенню в повному обсязі [29].

Таким чином, як бачимо з наведених прикладів, суди завжди при розгляді відповідної справи звертають увагу на формування дисциплінарної справи та надають цьому аспекту дисциплінарного провадження належну правову оцінку.

Щодо дотримання принципу обґрунтованості при формуванні дисциплінарної справи.

Рухаючись далі до мети цієї роботи, повернемося до змісту твердження, висловленого на початку щодо обов'язковості відповідності дисциплінарної відповідальності стандарту юридичної відповідальності. У зв'язку з цим, маємо звернути увагу на те, як має здійснюватись дотримання принципу обґрунтованості в дисциплінарному процесі під час формування дисциплінарної справи. Зміст цього принципу полягає в установленні самого факту вчиненого правопорушником протиправного діяння як об'єктивної істини; встановленні інших юридично значущих фактів, пов'язаних з висновками про факт і суб'єкта правопорушення. Логічним також є твердження про те, що всі ці дані мають бути розміщені саме в дисциплінарній справі. І дійсно, з формальної сторони законодавцем здійснені для цього певні кроки, а саме:

– п. 1 ст. 73 Закону № 889 визначено, що дисциплінарною комісією формується дисциплінарна справа [30];

– п. 4 Порядку № 49 передбачено, що дисциплінарна справа формується Комісією з питань вищого корпусу державної служби або дисциплінарною комісією під час здійснення дисциплінарного провадження з метою збору інформації про обставини, які стали підставою для його порушення [31];

– п. 29. Порядку № 1039 зазначено, що формує дисциплінарну справу та здійснює її підготовку до розгляду Комісією – комітет з дисциплінарних проваджень; дисциплінарною комісією – секретар [32].

Однак, незважаючи на наведене, залишається проблемною практична реалізація цього питання. Пояснимо детальніше про що йде мова:

– по-перше, у наведених нормативно-правових актах містяться норми, які протирічать одна одній, що ускладнює застосування законодавства, оскільки підготовка до розгляду справи секретарем і формування справи – це є різні за своєю суттю поняття та дії, однак на практиці ці процедури як правило не розділяються між собою і дисциплінарною справою займається секретар, що призводить до неналежного її формування та певним чином позбавляє можливості (а часто і просто бажання) знайомитись із справою інших членів комісії;

– по-друге, чинним законодавством визначено, що дисциплінарна справа є складовою особою справи державного службовця та долучається до неї після прийняття суб'єктом призначення рішення щодо державного службовця, стосовно якого здійснюється дисциплінарне провадження. Однак, абсолютно не роз'яснюється питання щодо місця знаходження та способу зберігання дисциплінарної справи під час здійснення провадження. З існуючих норм не вбачається можливим зробити обґрунтовані висновки щодо цього питання. На практиці дисциплінарні справи, як правило, зберігаються у секретаря дисциплінарної комісії на робочому місці. Вважаємо, що така ситуація є неприпустимою, оскільки за аналогією із Порядком ведення та зберігання особливих справ державних службовців, особові справи державних службовців є доку-

ментами з обмеженим доступом і мають зберігатися в опечатаних металевих шафах або сейфах [33]. Таким чином, в результаті існування такої прогалини законодавства виникає ризик розголошення відомостей з дисциплінарної справи. Нагадаємо, що відповідно до п. 5 Порядку № 49, інформація, що міститься в дисциплінарній справі, належить до службової інформації, доступ до якої обмежується згідно із Законом України «Про доступ до публічної інформації» і навіть для її втрачення [34].

Задля збереження балансу дисциплінарного процесу та принципу змагальності сторін законодавцем передбачено гарантії прав державних службовців під час застосування дисциплінарного стягнення, відповідно до яких державний службовець має право на ознайомлення з матеріалами дисциплінарної справи та на оскарження застосованого до нього дисциплінарного стягнення у визначеному цим Законом порядку [35]. Це ж положення дублюється і у Порядку № 49, яким визначено, що державний службовець, щодо якого здійснюється дисциплінарне провадження, має право доступу до інформації про нього, яка збирається та зберігається, в тому числі має право в будь-який час знайомитись із дисциплінарною справою, робити з неї виписки, давати письмові пояснення, надавати відповідні документи та матеріали щодо обставин, які досліджуються, а також порушувати клопотання про одержання і залучення до матеріалів нових документів. Варто наголосити, що останніми змінами, що відбулись у серпні цього року, до Порядку № 1039 вперше внесене додаткове право на ознайомлення з матеріалами справи і уповноваженому представнику державного службовця і навіть визначено два способи такого ознайомлення – у паперовій або електронній формі [36].

На практиці часто ці положення ігноруються дисциплінарними комісіями, оскільки на власний розсуд дисциплінарна комісія вирішує чи враховувати надані державним службовцем докази і в порушення наведених норм законодавства не здійснює заходів щодо задоволення клопотань державних службовців щодо витребування документів або пояснень від осіб, яким можуть бути відомі додаткові відомості щодо обставин справи. Таким чином

дисциплінарними комісіями допускається свідоме обмеження прав державного службовця та порушується п. 18 Порядку здійснення дисциплінарного провадження.

У якості прикладу порушення прав державного службовця під час здійснення дисциплінарного провадження можна навести рішення Волинського окружного адміністративного суду у справі № 140/16991/20 від 16 березня 2021 року. У відкритому судовому засіданні розглядалась адміністративна справа за позовом ОСОБА_1 до Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Львів) про визнання протиправними та скасування висновку в частині та наказу, поновлення на посаді та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу.

У своєму позові ОСОБА_1 зазначав, що в порушення вимог Закону України «Про державну службу» та Порядку здійснення дисциплінарного провадження, дисциплінарною комісією пояснення ані від ОСОБА_1, ані від інших осіб доповідачем не отримано, і про надання таких пояснень жоден із членів дисциплінарної комісії не звертався. Жодних документів, які стали підставою для ініціювання дисциплінарного провадження та щодо яких позивач міг (мав реальну можливість) надати належні, обґрунтовані, вичерпні пояснення на його адресу не надходили, а відповідач їх не направляє.

Суд прийняв рішення про задоволення позову з наступних підстав: дисциплінарною комісією було порушено встановлений строк забезпечення формування дисциплінарної справи, відтак, відповідачем не дотримано пункт 27 Порядку № 1039, згідно якого тривалість формування дисциплінарної справи не може перевищувати 20 календарних днів; поряд з цим, відповідачем не надано до суду пояснення ОСОБА_1 щодо обставин, які стали підставою для порушення дисциплінарного провадження або акт про відмову від надання пояснень; доказів надіслання запиту від 05 листопада 2020 року № 24996/0/1-20/10-08/2 на електронну адресу позивачу відповідачем суду не надано, при цьому надіслання такого запиту на адресу відділу державної виконавчої служби Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Львів) info@lb.vl.dvs.gov.ua

не вважається належним виконанням вимог пункту 32 Порядку №1039. З огляду на наведені норми чинного законодавства та встановлені обставини справи, суд приходить до висновку про порушення відповідачем порядку здійснення дисциплінарного провадження щодо ОСОБА_1 та вважає, що вказане порушення є самостійною та достатньою підставою для визнання протиправними наслідків такого дисциплінарного провадження [37].

Іншим проблемним питанням в частині ознайомлення з матеріалами справи можна назвати невизначеність часу і місця для ознайомлення. Важливість цього питання тісно пов'язана із одного боку із правом на захист, гарантованим Конституцією України, а з іншого – з тим, що це питання і дотепер не знаходить належного відображення в нормативно-правових актах, якими регулюється діяльність дисциплінарних комісій в різних органах влади. Так, наприклад, такі норми відсутні в Положенні про дисциплінарну комісію приватних виконавців [38], Положенні про дисциплінарну комісію Держгеокадастру з розгляду дисциплінарних справ [39] та Положенні про дисциплінарні комісії в Національній поліції України [40], що свідчить про тотальне нехтування правами державних службовців та інших осіб, яких стосуються ці питання. До наведеного переліку прикладів нещодавно цілком можливо було віднести і Порядок здійснення дисциплінарного провадження № 1039, однак зміни, що відбулись у серпні 2022 року зрушили нарешті це питання з місця, але нововведені норми все ще не дають відповіді на всі практичні питання: зокрема передбачено, що ознайомлення здійснюється в робочий час у приміщенні відповідного державного органу, призначеному для проведення прийому громадян, та у присутності працівників, відповідальних за ознайомлення з матеріалами дисциплінарної справи [41]. Однак, з наведеного, виникає питання – як забезпечити право на ознайомлення державного службовця у будь-який час із дисциплінарною справою, якщо приміщення, призначене для прийому громадян має інше призначення, і відповідно має використовуватись виключно для визначених цілей – прийому громадян керівником державного органу за встановленим графіком.

У якості позитивного прикладу, можна привести положення Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, де чітко визначено, що ознайомлення з матеріалами справи (кримінального провадження) проводиться виключно у приміщенні суду, у визначеному наказом голови суду місці, протягом усього робочого часу суду та в присутності працівника апарату суду [42].

Іншим прикладом недосконалості прийнятих змін є те, що матеріали дисциплінарної справи надаються уповноваженому представнику державного службовця для ознайомлення після перевірки копій документів, що мають додаватись ним до заяви про ознайомлення для підтвердження повноважень. Окреслимо проблемні аспекти, з якими вірогідно стикнуться зацікавлені особи: по-перше, не є зрозумілим на чие ім'я має бути написана така заява. Оскільки, відповідно до вимог Порядку обліку та роботи з дисциплінарними справами – державний службовець має звертатись до секретаря дисциплінарної комісії із заявою, однак в цього випадку мова йде виключно про державного службовця, а оскільки норми Порядку здійснення дисциплінарного провадження та Порядку обліку та роботи з дисциплінарними справами не приведені у відповідність – питання залишається відкритим. По-друге, у наведеній нормі не визначено, протягом якого часу має бути здійснена така перевірка і відповідно ким? Дисциплінарною комісією чи секретарем? Така невизначеність призводить до виникнення непорозумінь між учасниками дисциплінарного процесу, що у свою чергу спричиняє втрачу часу та ускладнює його проведення.

Наведене свідчить про недостатню увагу з боку законодавця до порушеного питання, хоча таке право передбачене в процесах по іншим видам юридичної відповідальності, що цілком відповідає нашому твердженню про необхідність дотримання стандарту юридичної відповідальності незалежно від її виду.

Позицію щодо важливості забезпечення ознайомлення особи з матеріалами справи також висловив у своєму рішенні Конституційний суд України у справі від 18 січня 2012 року № 1-4/2012, зазначивши, що право обвинуваченого на ознайомлення із матеріалами справи та право на отри-

мання інформації про закінчення розслідування у кримінальній справі є складовими конституційного права на захист. Конституційний Суд України вважає, що вимоги статті 218 Кримінально-процесуального кодексу України (*редакція втратила чинність на підставі Кодексу від 13.04.2012 – примітка автора*) узгоджуються з практикою Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд) та з підпунктом „b” пункту 3 статті 6 Конвенції, відповідно до якого кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право мати час і можливості для підготовки свого захисту. Як зауважив Європейський суд, підпункт „b” пункту 3 статті 6 Конвенції гарантує обвинуваченому «мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту», а це означає, що така підготовка охоплює все, що є «необхідним» для підготовки розгляду справи судом. Крім того, можливості, доступні кожному, хто обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, мають включати ознайомлення – для цілей підготовки свого захисту – з результатами розслідувань, які проводилися протягом усього провадження у справі. Однак питання адекватності часу і можливостей, наданих обвинуваченому, слід вирішувати в контексті обставин кожної конкретної справи (рішення від 21 жовтня 2010 року у справі «Корнев і Карпенко проти України»). Так, у рішенні від 18 лютого 2010 року у справі «Гаважук проти України» Європейський суд визнав, що можливість обвинуваченого ознайомитися з матеріалами справи протягом п’яти днів є достатнім часом у цій справі в розумінні підпункту „b” пункту 3 статті 6 Конвенції [43].

Отже, з наведеного можна зробити проміжний висновок про те, що належне ознайомлення державного службовця з матеріалами дисциплінарної справи, надання останньому реальної можливості подавати додаткові пояснення та документи, заявляти відповідні клопотання є важливим аспектом дотримання процедури належного

формування справи, а від так і дотримання стандарту юридичної відповідальності під час здійснення дисциплінарного процесу.

Висновки. Таким чином, враховуючи викладене вище, а також здійснений аналіз норм чинного законодавства та судової практики, можна зробити наступні висновки:

1. Проголошений державою курс на євроінтеграцію – це не лише про прийняття загальнодержавних програм та стратегій і укладення угод про співпрацю, це також про розроблення якісних нормативно-правових актів, про врахування інтересів громадян та формування у суспільстві нульової толерантності до будь-яких проявів порушень прав особи.

2. Дотримання стандарту юридичної відповідальності є необхідним у сучасному світі на всіх рівнях організації суспільного життя. Особливої ваги це питання набуває у ситуаціях, які стосуються дотримання конституційних прав громадян, незалежно від їх правового статусу. Зазначений висновок було сформульовано за допомогою дослідження питання організації процесуального порядку формування дисциплінарної справи як стадії дисциплінарного провадження.

3. З теоретичної сторони висвітленого питання, потребують внесення змін та приведення у відповідність до стандартів нормопроектувальної техніки Закон України «Про державну службу» та Порядок здійснення дисциплінарного провадження, в яких необхідно виключити дублюючі норми, а також посилити норми про відповідальність дисциплінарної комісії за порушення порядку здійснення дисциплінарного провадження.

4. За результатами проведеного дослідження також вбачається необхідним внесення змін до Порядку здійснення дисциплінарного провадження і Порядку обліку та роботи з дисциплінарними справами, в яких необхідно виключити дублюючі норми, детально визначити порядок ознайомлення з матеріалами справи, місце та спосіб зберігання дисциплінарної справи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про основні напрями зовнішньої політики України : постанова Верховної Ради України від 02 лип.1993 року № 3360-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>

2. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : указ Президента України від 22 лип. 1998 року № 810/98 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text>

3. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : закон України від 16 вер. 2014 року № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 40, ст. 2021.
4. Стратегія комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 року : розпорядження Кабінет Міністрів України від 9 грудня 2022 р. № 1155-р. *Офіційний вісник України* 2023 р.. № 1, стор. 103, стаття 28
5. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. С. 141.
6. Адміністративне право України. Повнийкурс: підручник / за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання третє. Київ : Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с., с. 34, 36.
7. Про державну службу : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3. Ст. 149.
8. Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження: постанова Кабінет Міністрів України від 04.12.2019 № 1039. *Офіційний вісник України*. 2019. № 100, стор. 57.
9. Про затвердження Порядку обліку та роботи з дисциплінарними справами: наказ Національного агентства України з питань державної служби 03.03.2016 № 49. *Офіційний вісник України*. 2016. № 29, стор. 61.
10. Академічний тлумачний словник української мови. Онлайн версія академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 томах (1970–1980). Т. 9. стор. 644. URL: <http://sum.in.ua/s/standart>.
11. Про стандартизацію : Закон України від 05 червн. 2014 року № 1315-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 54, стор. 32.
12. Стандарт. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Українська енциклопедія», 1998–2004. Т. 5: П–С., 2003., 614 с., С. 342.
13. Мартиновський Д.П. Міжнародні правові стандарти в конституційному праві України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» (081 – право) / Національний авіаційний університет. Київ, 2020. 238 с. С. 29.
14. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
15. Віденська декларація та Програма дій, схвалені на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_504.
16. Деркач А. Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та їх відображення в Конституції України. *Конституційне право*. 2019. № 8, с. 124-127. С. 125.
17. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і допов. Дніпро : ДДУВС; Ліра ЛТД. 2016. 480 с. С. 336.
18. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і допов. Дніпро : ДДУВС; Ліра ЛТД. 2016. 480 с. С. 335.
19. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3. Ст. 149.
20. Тарахонич Т.І. Принципи юридичної відповідальності в системі принципів права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 284-287. С. 286.
21. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : Підручник / Пер. з рос. Харків : Консум, 2006. 656 с. С.433-434.
22. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3. Ст. 149.
23. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 12 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>.
24. Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження : постанова Кабінет Міністрів України від 04.12.2019 № 1039. *Офіційний вісник України*. 2019. № 100, стор. 57.
25. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки (Методичні рекомендації). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0002451-06?find=1&text=%D0%B4%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F#Text>
26. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: закон України від 18 берез. 2004 року № 1629– IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 29, ст. 367.

27. Сіроха Д.І. Проблеми усунення недоліків правового регулювання нормотворчості суб'єктів трудового права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 42, том 1. С. 96-99.

28. Рішення Коропського районного суду Чернігівської області у справі № 735/583/16-а від 06.07.2016 року URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58868614>.

29. Рішення Новомиколаївського районного суду Запорізької області у справі № 322/1082/16 від 25 листопада 2016 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63136658>.

30. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3. Ст. 149.

31. Про затвердження Порядку обліку та роботи з дисциплінарними справами: наказ Національного агентства України з питань державної служби 03.03.2016 № 49. *Офіційний вісник України*. 2016. № 29, стор. 61.

32. Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження: постанова Кабінет Міністрів України від 04.12.2019 № 1039. *Офіційний вісник України*. 2019. № 100, стор. 57.

33. Про затвердження Порядку ведення та зберігання особових справ державних службовців : наказ Національного агентства з питань державної служби від 22.03.2016 № 64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0567-16#Text>

34. Порядок обліку та роботи з дисциплінарними справами: наказ Національного агентства України з питань державної служби 03.03.2016 № 49 . *Офіційний вісник України*. 2016. № 29, стор. 61.

35. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3. Ст. 149.

36. Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження: постанова Кабінет Міністрів України від 04.12.2019 № 1039. *Офіційний вісник України*. 2019. № 100, стор. 57.

37. Рішення Волинського окружного адміністративного суду у справі № 140/16991/20 від 16 березня 2021 року URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95841928>.

38. Положення про Дисциплінарну комісію приватних виконавців: наказ Міністерство юстиції України від 28.11.2017 р. № 1442/31310. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1442-17>.

39. Положення про дисциплінарну комісію Держгеокадастру з розгляду дисциплінарних справ: наказ Держгеокадастру від 02.06.2016 р. № 156. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0156877-16>.

40. Про реалізацію окремих положень Дисциплінарного статуту Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.11.2018 р. № 893. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1356-18>.

41. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 р. № 243 і від 4 грудня 2019 р. № 1039 : постанова Кабінет Міністрів України від 05.08.2022 № 873. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/873-2022-%D0%BF/print>.

42. Інструкція з діловодства в місцевих та апеляційних судах України: наказ Державна судова адміністрація України від 20.08.2019 № 814 URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19?find=1&text=%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F#w1_1.

43. Рішення Конституційного суду України від 18 січня 2012 року № № 1-4/2012 у справі за конституційними поданнями 47 та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частин шостої, сьомої статті 218 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про ознайомлення обвинуваченого і захисника з матеріалами кримінальної справи) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-12#Text>.